بررسی نقش واسطه‌ای رابطهٔ والد - فرزندی در رابطه میان مسئولیت‌پذیری و سازگاری در نوجوانان تک‌والد شهر تهران*

◈ محمدباقر حاجی‌سلطانی[۱] ◈ دکتر لیلا خواجه‌پور[۲] ◈ دکتر عماد یوسفی[۳]

چکیده: پژوهش حاضر باهدف بررسی نقش واسطه‌ای رابطهٔ والد- فرزندی در رابطه میان مسئولیت‌پذیری و سازگاری در نوجوانان تک‌والد شهر تهران انجام شده است. هدف پژوهش کاربردی و روش انجام آن توصیفی- همبستگی مبتنی بر معادلات ساختاری بود. جامعه آماری پژوهش را نوجوانان تک‌والد ۱۲ تا ۱۵ سالهٔ مشغول به تحصیل در پایه‌های هفتم، هشتم و نهم دوره متوسطه اول شهر تهران که تنها با یکی از والدین خود پدر یا مادر زندگی می‌کردند، تشکیل می‌دادند. برای تعیین حجم نمونه براساس روش کوکران، تعداد ۳۴۲ دانش‌آموز از طریق نمونه‌گیری در دسترس انتخاب شدند. برای گردآوری داده‌ها از پرسشنامه مسئولیت‌پذیری کردلو (۱۳۹۳)، پرسشنامه سازگاری دانش‌آموزان دبیرستانی (AISS) و پرسشنامه کیفیت رابطه ولی- فرزندی(PCRS) استفاده شده است. تجزیه‌وتحلیل داده‌ها از طریق مدل‌یابی ساختاری با نرم‌افزار Amos24 انجام پذیرفته است. نتایج نشان داد که میانجی کیفیت رابطه والد و فرزندی رابطه منفی میان مسئولیت‌پذیری و سازگاری در نوجوانان در هر دو گروه تک‌والد مادر و تک‌والد پدر ایفا می‌کند. می‌توان نتیجه گرفت که تجربه‌های اولیه روابط در خانواده بر چگونگی روابط بعدی فرد تأثیر می‌گذارد؛ بنابراین ایجاد رابطه صمیمی بین والد و فرزند عامل مهمی در رشد و تحول افراد نوجوان به‌ویژه در نوجوانان تک‌والد با نیازهای خاص است.

کلید واژگان: رابطه والد - فرزندی، مسئولیت‌پذیری، سازگاری، نوجوانان تک‌والد

◉ تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۷/۲۷ ◉ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۲/۱۶

* *این مقاله مستخرج از رساله دکتری نویسنده اول است.*

۱. دانشجوی دکتری روانشناسی تربیتی، گروه روانشناسی، واحد قشم، دانشگاه آزاد اسلامی، قشم، ایران.
E-mail: mohammadbagher.hajisoltani@gmail.com

۲. **نویسنده مسئول:** استادیار گروه روانشناسی و علوم تربیتی، واحد قشم، دانشگاه آزاد اسلامی، قشم، ایران.
E-mail: khajepoor24@gmail.com

۳. استادیار گروه روانشناسی و علوم تربیتی، واحد قشم، دانشگاه آزاد اسلامی، قشم، ایران. **E-mail:** emad.yousefi30@gmail.com

[Downloaded from qjfr.ir on 2026-11-12]

مقدمه

نوجوانی دورهٔ ایجاد تغییرات جسمانی، شناختی، اجتماعی - عاطفی و محیطی برای افراد است و با افزایش توانایی در تفکر، آغاز بلوغ و تغییر در روابط با خانواده، دوستان، مدرسه و اجتماع، انتظارات همسالان، خانواده و جامعه، نقشهای خانوادگی، مسئولیتها، تلاش برای کسب نقشهای اجتماعی جدید و مدیریت تکالیف زندگی بدون وابستگی بیش از حد به افراد دیگر همراه است (کاسیو[1] و همکاران، ۲۰۲۰). بسیاری از تغییرات مهم در نوجوانی (۱۲ تا ۱۵ سالگی) رخ می‌دهد (بروان[2] و همکاران، ۱۹۹۳) و این امر زمانی اهمیت ویژه می‌یابد که این افراد، عضوی از خانواده‌های تک‌والدی[3] باشند (دلیا و کراسنی[4]، ۲۰۱۸). خانواده تک‌والدینی از شرایط خاص خانوادگی است که به دلایل مختلفی مانند طلاق، مرگ و...، تک‌سرپرست یا تک‌والد می‌شوند که در جوامع امروزی رو به گسترش است (رضایی و همکاران، ۱۳۹۲). اگر یکی از والدین در خانواده حضور نداشته باشد، آثاری بسیار زیانبار و عمیق بر ذهن و روان نوجوان باقی می‌گذارد. چنین شرایطی نوجوان را گرفتار زندگی ناخواسته‌ای می‌کند که خیلی زود یأس و استرس و بسیاری از آسیبهای اجتماعی را تجربه خواهد کرد و این امر بر عملکرد تحصیلی، سازگاری، عزت‌نفس و موقعیتهای اجتماعی آینده آنها اثرات منفی پایدار و دامنه‌داری خواهد گذاشت (عزیزی و صداقت، ۱۳۹۹). در این میان یکی از ملاکهای نوجوان رشدیافته، میزان سازگاری او با دیگران است. این دیگران شامل افراد خانواده، معلمان، دوستان، بستگان و محیط اطراف است (گنجی، ۱۴۰۰).

سازگاری[5] فرایندی روان‌شناختی است که براساس آن فرد با تمایلات و چالشهای زندگی مقابله یا آنها را کنترل و مدیریت می‌کند (یانگ و رابینسون[6]، ۲۰۱۸). سازگاری، رابطه‌ای است که میان فرد و محیط او برقرار می‌شود و به فرد امکان می‌دهد تا به نیازها و انگیزه‌های خود پاسخ مناسب دهد. سازگاری عاملی مهم برای زندگی شاد در جامعه است و به فرد کمک می‌کند تا تکانه‌ها را به روشهای قابل‌قبولی حل کند. فرد زمانی از سازگاری بهره‌مند است که بتواند میان خود و محیط اجتماعی‌اش رابطه‌ای سالم برقرار و انگیزه‌های خود را ارضا کند، در غیر این‌صورت، فردی ناسازگار قلمداد می‌شود (کومار[7] و همکاران، ۲۰۱۳). دوران بلوغ به دلیل تغییرات بسیار از نظر ابعاد جسمانی، روانی و اجتماعی، دشوارترین مرحله از نظر سازگاری است و بسیاری از ناسازگاریها ممکن است در دوره نوجوانی رخ دهد (ویجایاکومار[8] و همکاران، ۲۰۱۸). از موضوعاتی که در دوران نوجوانی اهمیت بیشتری می‌یابد، مسئولیت‌پذیری است، زیرا افراد در دوره نوجوانی تمایل بیشتر به استقلال پیدا می‌کنند و در زمینه‌های گوناگون تحصیلی،

1. Cossio
2. Brown
3. Single-parent family
4. Delia & Krasny
5. Adaptability
6. Yang & Robinson
7. Kumar
8. Vijayakumar

[Downloaded from qjfr.ir on 2026-11-12]

شغلی و روابط با دوستان و اطرافیان تصمیماتی را می‌گیرند که می‌تواند بر سازگاری آنان تاثیرگذار باشد. هرچقدر نوجوانان مسئولیت‌پذیری شخصی بیشتری داشته باشند، انتخابها و تصمیماتی پخته‌تر نیز خواهند داشت (مرگلر و شیلد[1]، ۲۰۱۶).

سازه مسئولیت‌پذیری[2] به‌معنای احساس تسلط و کنترل درونی خود و تلاش برای یادگیری و استفاده از مهارتهای مقابله‌ای به‌صورت آگاهانه است (خان[3] و همکاران، ۲۰۲۰). مسئولیت‌پذیری یک‌الزام و تعهد درونی فرد است برای انجام دادن مطلوب فعالیتهایی که به‌عهده‌اش گذاشته شده است (جاگر و فیفکا[4]، ۲۰۲۰). با توجه به اینکه مسئولیت‌پذیری و سازگاری رابطه‌ای مستقیم با یکدیگر دارند، می‌توان گفت که افراد با مسئولیت‌پذیری پایین، انعطاف و ادراکی ضعیف از کنترل‌پذیری محیط دارند و توانایی ارزیابی موقعیتهای مختلف را ندارند. آنها جهان را درصورتی قابل‌کنترل می‌دانند که بدون تغییر و کاملاً قابل پیش‌بینی باشد. این افراد توانایی اندکی در پذیرش شرایط پیش‌بینی‌نشده دارند و در اغلب مواقع مسئولیت اعمالشان را به‌عهده نمی‌گیرند، به این دلیل که از شناخت اجتماعی ضعیفی برخوردارند. همچنین عقیده دارند که مسئله پیش‌آمده تحت کنترل آنها نبوده و مسئولیت رفتارشان را برعهده نمی‌گیرند (غیاث‌آبادی فراهانی و جعفری‌هرندی، ۱۳۹۹)، بنابراین برخورداری از حس مسئولیت‌پذیری به‌مثابه یک سرمایهٔ ارزشمند حیاتی از مهم‌ترین عوامل پیشرفت و شکوفایی استعدادها، تواناییها و خلاقیتها به‌شمار می‌رود و عامل مهم پیشرفت تحصیلی، جامعه‌پذیری و سازگاری به‌شمار می‌آید، زیرا آینده نیازمند انسانهایی با مسئولیت‌پذیری بیشتر است که توانایی انتخاب داشته باشند (اورت[5]، ۲۰۲۰). پژوهشها نشان دادند که سازگاری نوجوان به‌شدت تحت‌تأثیر ماهیت رابطه والد ـ فرزندی، به ویژه میزان گرما و نزدیکی موجود در رابطه والدینی است (اولیویا و آرانز[6]، ۲۰۰۵).

رابطه والد ـ فرزندی[7] متشکل از ترکیبی از رفتارها، احساسات و انتظاراتی است که منحصر به پدر و مادر خاص و یک کودک خاص است که باعث تعامل قوی بین والدین و کودک می‌شود و به‌طور قابل‌توجهی به درک و پذیرش متقابل بین والدین و فرزند کمک می‌کند (میرزایی و همکاران، ۱۳۹۴). درگذشته این توجه بیشتر روی تأثیر والدین بر کودکان متمرکز بوده است، اما امروزه روابط والد ـ فرزند به‌صورت «دوسویه» شناخته می‌شود. زمانی که از رابطه والدین و فرزندان صحبت می‌شود، منظور رابطه‌ای است متقابل و دوجانبه که در آن والدین، انتظارات و احساسات فرزند و نیازهای او را درک می‌کنند و مورد توجه قرار می‌دهند. به بیان دیگر بین والدین به‌عنوان «پیام‌دهنده» و فرزند یا فرزندان به‌منزله «پیام‌گیرنده» مبادلهٔ پیام به‌طور صحیح و صریح انجام می‌شود (شریعت‌باقری و نیک‌پور، ۱۳۹۷). درواقع،

1. Mergler & Shield
2. Responsibility
3. Khan
4. Jäger & Fifka
5. Everett
6. Olivia & Arranz
7. Parent-child relationship

[Downloaded from qjfr.ir on 2026-11-12]

رابطه والد - فرزند یک رابطه حیاتی به‌ویژه در ایجاد احساس امنیت و عشق در فرزند است که دربردارندۀ ترکیبی از رفتارها، احساسات و انتظارات منحصر به فرد هر والد و فرزندی است که در رشد انواع مهارتها، ارزشها و سازگاری فرزند کمک می‌کند. همچنین این ارتباط منجر به ایجاد پندارهای اولیه مثبت و منفی می شود که رفتار کودک را در بزرگسالی تحت‌تأثیر خود قرار می‌دهد (رودیگر[1] و همکاران، ۲۰۱۸). والدین همدل، مراقبتهای حساس و هماهنگ‌تر به فرزندان خود ارائه می‌دهند که به روابط سالم والد-کودک (کوچانسکا[2]، ۱۹۹۷) و رشد اجتماعی-عاطفی کودکان (آبراهام[3] و همکاران، ۲۰۱۸) می‌انجامد.

والدین باید با نیازهای گوناگون فرزندان خود در دوران نوجوانی و در مرحله رشد کنار بیایند (کامرون[4] و همکاران، ۲۰۲۰). اگرچه همسالان نقشی مهم را در اجتماعی‌شدن ایفا می‌کنند، اما خانواده هنوز منبعی مهم از لحاظ حمایت و آموزش است. خانواده از محوری‌ترین محیطهای تربیتی است که در حفظ سلامت روانی، اجتماعی و جسمانی فرزندان نقشی مؤثر دارد. علاوه بر این والدین از مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار بر سازگاری و مسئولیت‌پذیری کودکان و نوجوانان‌اند (خوارگوئیزار[5] و همکاران، ۲۰۱۸). در ضمن با توجه به اینکه تحول شخصیت فرزندان به‌شدت تحت‌تأثیر والدین است، غیبت یکی از والدین یا هردو، اثری نامطلوب بر تحول آنها خواهد گذاشت و آنها را مستعد بیماری روانی یا مشکلات رفتاری بعدی خواهد کرد (اندروز[6] و همکاران، ۲۰۲۰). درنتیجه فرزندانی که گسسته‌شدن خانواده‌شان را تجربه می‌کنند، دچار پریشانی، افسردگی، اضطراب، تنهایی، عدم مهارگری، بدبینی و عدم اعتماد، مشکلات رفتاری عاطفی، حرمت خود پایین، و روابط میان - فردی محدودتر می‌شوند و اثرات آن تا سالهای طولانی باقی می‌ماند (عزیزی و صداقت، ۱۳۹۹). شواهد پژوهشی نیز نشان می‌دهد که تنش و حوادث نامطلوب زندگی از جمله نبود یکی از والدین ممکن است بهزیستی روانی کل اعضای خانواده، از جمله نوجوانان را تحت‌تأثیر قرار دهد و آن را مختل کند (سگرستروم و میلر[7]، ۲۰۰۴). این تعارضات اگر بیش از حد باشد، برای بهزیستی و انطباق‌یابی روانی - اجتماعی و سازگاری نوجوانان خطر محسوب می‌شود (گویسیس و پالما[8]، ۲۰۲۱).

به‌طورکلی، اهمیت سازگاری نوجوانان برای پیشرفت اجتماعی و موفقیت و احساس رضایت در جامعه، در گرو مسئولیت‌پذیری است که این در مورد نوجوانان خانواده‌های تک‌والد که درکی متفاوت نسبت به مشکلات جسمانی و آشفتگی روانی و اجتماعی و رفتاری دارند، دوچندان می‌شود. افزون براین، نوجوانان تک‌والد با توجه به ویژگیهای شخصیتی و عاطفی و تجربه متفاوت روابط خانوادگی، همواره با برخی مشکلات سازگاری مواجه‌اند که نیازمند سبب‌شناسی دقیق ویژگیهای روانی آنان است. از این رو

1. Roediger
2. Kuchanska
3. Abraham
4. Cameron
5. Jaureguizar
6. Andrews
7. Segerstrom & Miller
8. Goisis & Palma

[Downloaded from qjfr.ir on 2026-11-12]

تلاش شده است که با انجام چنین پژوهشی، در زمینه ویژگیهای روان‌شناختی نوجوانان تک‌والد، آگاهی و شناخت نسبی به‌دست آید. پژوهش حاضر درصدد پاسخ به این سوال است که آیا رابطه والد ـ فرزندی نقشی واسطه‌ای را میان مسئولیت‌پذیری و سازگاری نوجوانان تک‌والد ایفا می‌کند؟

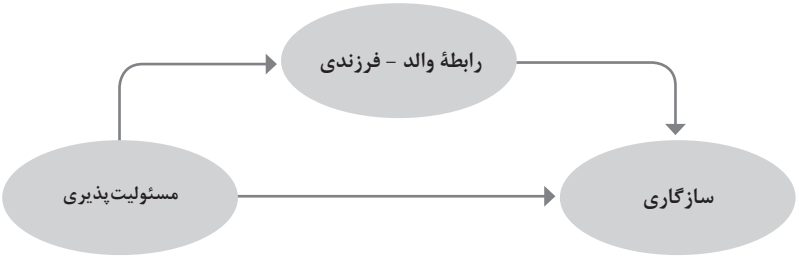

شکل ۱. مدل مفهومی پژوهش

روش

روش پژوهش باتوجه به ماهیت موضوع مطالعه توصیفی از نوع همبستگی، مبتنی بر معادلات ساختاری بود. جامعه آماری پژوهش را همه نوجوان تک‌والد ۱۲ تا ۱۵ ساله، مشغول به تحصیل در پایه‌های هفتم، هشتم و نهم دوره متوسطه اول در سال تحصیلی ۱۴۰۰-۱۴۰۱ شهر تهران، تشکیل می‌دادند. برای تعیین حجم نمونه براساس روش کوکران، ۳۴۲ دانش‌آموز از طریق نمونه‌گیری دردسترس انتخاب شدند. برای اجرای پژوهش، با همکاری و راهنمایی مشاوران مستقر در ادارات آموزش و پرورش و مدارس دوره متوسطه اول پسرانه و دخترانهٔ مناطق ۵ و ۲۲ شهر تهران، دانش‌آموزانی در پژوهش شرکت داده شدند که به دلایل گوناگون مانند فوت، طلاق، مهاجرت و غیره، از حضور یکی از والدین خود در زندگی محروم بودند. به این‌منظور با همکاری مسئولان و مشاوران حاضر در مدارس، نمونه‌های پژوهش براساس ملاکهای ورود به پژوهش شامل تک‌والد بودن نوجوان، نداشتن مشکل انضباطی، عدم مراجعه به جلسات مشاوره مدارس یا مراکز مشاوره‌درمانی، عدم ناهنجاریهای اجتماعی و رضایت آگاهانه به مشارکت در طرح پژوهش، انتخاب شدند. علاوه بر این، ملاکهای خروج نیز عبارت بودند از: نوجوانانی که به‌طور مشترک هم با والد پدر و هم با والد مادر زندگی می‌کردند یا علاوه بر والد پدر یا والد مادر، کسانی از بستگان مانند پدربزرگ، مادربزرگ و ... نیز سرپرستی آنان را عهده‌دار بودند یا نوجوانانی که به ادامه همکاری تمایل نداشتند. در مرحله اول، با نوجوانان گفتگو شد تا از رعایت ملاکها اطمینان حاصل شود و همچنین انگیزه نوجوانان برای شرکت در پژوهش تقویت شود، سپس پرسشنامه‌ها تکمیل شدند.شایان ذکر است برای به‌دست آوردن حجم نمونه کافی و رعایت ملاکهای ورود و خروج، دو منطقه از شهر تهران انتخاب شد. همچنین ملاحظات اخلاقی اعم از آگاه بودن شرکت‌کنندگان از روند پژوهش و جلب رضایت آنان برای شرکت در مطالعه و محرمانه ماندن اطلاعات شرکت‌کنندگان نیز در پژوهش رعایت شد.

[Downloaded from qjfr.ir on 2026-11-12]

تجزیه‌وتحلیل داده‌هـــا و برازش مدل با به‌کارگیری روش مدل‌یابی معادلات ســـاختاری و نرم‌افزار Amos24 انجام پذیرفت.

◉ ابزارهای پژوهش

۱. پرسشـــــنامه مســـــئولیت‌پذیری کردلو (۱۳۹۳): برای ســـنجش مســـئولیت‌پذیری نوجوانان از پرسشـــنامه مسئولیت‌پذیری کردلو استفاده شـــده که به‌منظور سنجش میزان مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان در خانه و مدرسه ساخته شده است. پرسشنامه دارای پنج مقیاس، مقیاس اول فعالیتهای دانش‌آموز در داخل و خارج از مدرسه، مقیاس دوم مسئولیتهای دانش‌آموزان در منزل، مقیاس سوم میزان غیبت و تأخیر آزمودنی و مقیاس چهارم و پنجم میزان مســـئولیت‌پذیری، احســـاس امنیت، عزت‌نفس و تعلق را مورد سنجش قرار می‌دهد. این آزمون روی جامعه آماری دانش‌آموزان شهر تهران اجرا شده اســـت که در آن ۴۷۹ دانش‌آموز دختر و پسر شهرتهران موردآزمون قرار گرفته‌اند. روایی آزمون ازطریق همبسته‌کردن سوالات ۰/۸۲ و پایایی آن بااستفاده از ضریب آلفای‌کرونباخ برابر با ۰/۸۹ است که نمایانگر روایی و اعتبار بالای آزمون است. پرسشنامه به شیوه لیکرت و چهارگزینه‌ای است که حداقل نمره در این آزمون ۵۶ و حداکثر نمره ۲۲۴ است و نمره بالاتر نشان‌دهندۀ مسئولیت‌پذیری بالاتر است. در پژوهش حاضر آلفای‌کرونباخ برابر با ۰/۷۸ به‌دست آمده است.

۲. پرسشنامه سازگاری دانش‌آموزان دبیرستانی[1] (AISS): این پرسشنامه را در سال ۱۹۹۳ سینها و سینگ به‌منظور سنجش ســـازگاری دانش‌آموزان دبیرستانی طراحی و کرمی (۱۳۷۷) ترجمه و هنجاریابی کرده اســـت. پرسشـــنامه دارای ۶۰ ســـؤال و ۳ مولفۀ عاطفی[2]، اجتماعی[3] و آموزشـــی یا تحصیلی[4] اســـت که نمره‌گذاری آن به‌صورت دوگزینه‌ای (بله =۱ و خیر=۰) اســـت. حداقل نمره کسب‌شـــده صفر و حداکثر نمره ۶۰ است و کسب نمره بالا نشانه سازگاری پایین و کسب نمره پایین نشانه سازگاری مطلوب است. پایایی پرسشنامه با استفاده از سه روش دو نیمه کردن، آزمون باز آزمون و کودر ریچاردســـون به ترتیب ۰/۹۵، ۰/۹۳ و ۰/۹۴ به‌دســـت آمده است (سینها و سینگ،۱۹۹۳). همچنین روایی محتوایی این آزمون را ۲۰ نفر از متخصصان روانشناسی تأییدکرده‌اند. هنجاریابی پرسشـــنامه در ایران روی دانش‌آموزان دبیرستانی انجام گرفته و ضریب اعتبار کل مقیاس با روش دونیمه کردن ۰/۹۵، با روش بازآزمون ۰/۹۳ و روش کودر ریچاردسون ۰/۹۴ تعیین شـــده است (ســـاعتچی و همکاران، ۱۳۸۹). در پژوهش حاضر آلفای‌کرونباخ برابر با ۰/۸۵ به‌دست آمده است.

1. The Adjustment Inventory for school students
2. Emotional
3. Social
4. Educational

[Downloaded from qjfr.ir on 2026-11-12]

۳. پرسشـــنامه کیفیت رابطه ولی- فرزندی: از پرسشنامه ۲۴سـوالی رابطه والد - فرزندی[1] (PCRS) فاین، مورلند و شـوبل[2] (۱۹۸۵) برای سنجیدن کیفیت رابطهٔ والد - فرزندی استفاده شـده که دارای دو فرم یکسان است که یکی برای سنجیدن رابطه فرزند با مادر و دیگری برای سـنجیدن رابطه فرزند با پدر اسـت. با وجود این عوامل گوناگون در فرمهای مربوط به پدر و مادر بارز شـده است. زیرمؤلفه‌های پرسشـنامه پدر عبارت‌اند از: احساسات مثبت[3]، درگیری و آمیختگی پدر[4]، ارتباطات[5] و خشـم[6]؛ و زیرمؤلفه‌های پرسشـنامه مادر عبارت‌اند از: احساسات مثبت، تنفر/گم‌گشـتگی نقـش[7]، تعیین هویت[8] و ارتباطـات[9] (ثنایی و همـکاران، ۱۳۷۹). نمره‌گذاری به‌صورت طیف لیکرت ۷ درجه‌ای از هرگز تا خیلی زیاد اسـت و گویه‌های ۹، ۱۳ و ۱۴ به‌صورت معکوس نمره‌گذاری می‌شـوند. حد پایین نمره آزمون ۲۴ و حد بالای نمره ۱۶۸ است. نمره بالاتر نشان‌دهنده رابطه خوب و مطلوب با پدر و مادر است و نمره پایین نشان‌دهنده ارتباط کم با والدین و تعارض با والدین اسـت. سـازندگان پرسشنامه با اجرای پرسشنامه روی ۲۴۱ دانش‌آموز ضرایب آلفای ۰/۸۹ تا ۰/۹۴ برای زیرمؤلفه‌های مربوط به پدر و ۰/۶۱ تا ۰/۹۴ برای زیرمؤلفه‌های مربوط به مادر و کلی ۰/۹۶ به‌دست آوردند که نشان‌دهندهٔ همسانی درونی عالی پرسشـنامه است (فاین و همکاران، ۱۹۸۳). در پژوهشی که پرهیزگار (۱۳۸۱) انجام داده ضرایب پایانی محاسبه‌شـده برای پرسشنامه فرم پدر برابر با ۰/۹۳ و برای فرم مادر ۰/۹۲ بوده اسـت (ثنایی و همکاران، ۱۳۸۷). در پژوهش حاضـر آلفای‌کرونباخ رابطه با پدر ۰/۸۳ و رابطه با مادر با ۰/۸۰ به‌دست آمده است.

یافته‌های پژوهش

در پژوهش حاضر هدف بررسـی نقش واسـطه‌ای کیفیـت رابطهٔ والد - فرزنـدی در رابطه میان مسئولیت‌پذیری و سازگاری در دوگروه تک‌والد مادر و تک‌والد پدر در شهرتهران است؛ متغیر تعدیل‌گر در پژوهـش نوجوانانی‌انـد که یا با مادر یا پـدر خود زندگی می‌کننـد. به همین منظور نتایج پژوهش در دو گروه مجزا بررسـی شـده و در بخش بحث و نتیجه‌گیری به مقایسـه آنها پرداخته شـده است. در ایـن پژوهش درمجموع ۳۴۲ نوجوان حضور داشـتند. دلایل جدایی والدیـن آزمودنیهای پژوهش

1. Parent-Child Relationship Survey (PCRS)
2. Fine, Moreland & Schwebel
3. Positive emotions
4. Father's conflict and fusion
5. Connections
6. Anger
7. Hatred / loss of role
8. Identification
9. Connections

[Downloaded from qjfr.ir on 2026-11-12]

در گـــروه تک‌والـــد مادر عبارت بـــود از: ۱۰۵نفر فوت پدر، ۴۶ نفر مهاجرت پـــدر، ۳۶ نفر طلاق، ۳ نفر دلایـــل دیگر و ۱ نفر نیز مهاجرت پدر و در گـــروه تک‌والد پدر عبارت بود از: ۶۶ نفر فوت مادر، ۶۱ نفر طلاق، ۲۲ نفر مهاجرت مادر و ۲ نفر نیز دلایل دیگر. براساس نتایج جدول شماره ۱، ۱۹۱نفر از آزمودنیها با مادر و ۱۵۱نفر با پدرشان زندگی می‌کردند.

جدول ۱. توزیع فراوانی نمونه مورد مطالعه به تفکیک متغیرهای جمعیت‌شناختی

		گزینه	فراوانی	فراوانی درصدی
جنسیت آزمودنیها	تک‌والد مادر	پسر	۱۰۴	۵۴/۵
		دختر	۸۷	۴۵/۵
		کل	۱۹۱	۱۰۰
	تک‌والد پدر	پسر	۸۶	۵۷/۰
		دختر	۶۵	۴۳/۰
		کل	۱۵۱	۱۰۰
سن آزمودنیها	تک‌والد مادر	۱۲ساله	۴۸	۲۵/۱
		۱۳ساله	۴۱	۲۱/۵
		۱۴ساله	۵۱	۲۶/۷
		۱۵ساله	۵۱	۲۶/۷
		کل	۱۹۱	۱۰۰
	تک‌والد پدر	۱۲ساله	۳۱	۲۰/۵
		۱۳ساله	۴۰	۲۶/۵
		۱۴ساله	۳۹	۲۵/۸
		۱۵ساله	۴۱	۲۷/۲
		کل	۱۵۱	۱۰۰
		مجموع	۳۴۲	

[Downloaded from qjfr.ir on 2026-11-12]

جدول ۲. میانگین، انحراف استاندارد، چولگی و کشیدگی متغیرهای مدل پیشنهادی

	متغیر پژوهش	تعداد نمونه	میانگین	انحراف استاندارد	چولگی		کشیدگی	
					آماره	خطای استاندارد	آماره	خطای استاندارد
تک والد مادر	کیفیت رابطه والد ـ فرزندی	۱۹۱	۷۹/۰۱	۶/۸۴	۰/۲۵۵	۰/۱۷۶	۰/۱۰۲	۰/۳۵۰
	مسئولیت‌پذیری	۱۹۱	۱۸۲/۲۷	۲۷/۴۳	۰/۳۸۴	۰/۱۷۶	۰/۰۲۷	۰/۳۵۰
	سازگاری	۱۹۱	۴۴/۶۵	۳/۲۸	۰/۵۵۴	۰/۱۷۶	-۰/۶۲۲	۰/۳۵۰
تک والد پدر	کیفیت رابطه والد ـ فرزندی	۱۵۱	۷۸/۱۷	۵/۹۷	-۰/۱۸۶	۰/۱۹۷	-۰/۳۴۴	۰/۳۹۲
	مسئولیت‌پذیری	۱۵۱	۱۸۱/۱۱	۳۴/۰۲	۰/۳۴۸	۰/۱۹۷	-۰/۴۱۳	۰/۳۹۲
	سازگاری	۱۵۱	۴۴/۶۴	۳/۴۱	۰/۵۸۵	۰/۱۹۷	-۰/۷۱۵	۰/۳۹۲
	مجموع	۳۴۲						

جدول شـــماره ۲، مقدار میانگین و انحراف معیار متغیرهای پژوهش را نشان می‌دهد. مقادیر آماره چولگی و کشیدگی از مقدار ۱، کمتر است که نشان‌دهندهٔ رعایت پیش‌فرض نرمال بودن داده‌های پژوهش است. سپس ضرایب همبستگی پیرسون مدل بررسی شده و نتایج آن درجدول شماره ۳ آورده شده است.

جدول ۳. ضرایب همبستگی پیرسون متغیرهای مدل پیشنهادی

		مسئولیت‌پذیری	سازگاری	کیفیت رابطه والد- فرزندی
تک والد مادر	مسئولیت‌پذیری	۱		
	سازگاری	-۰/۱۵۴*	۱	
	کیفیت رابطه والد - فرزندی	-۰/۱۲۴*	-۰/۱۹۴*	۱
تک والد پدر	مسئولیت‌پذیری	۱		
	سازگاری	۰/۱۸۲*	۱	
	کیفیت رابطه والد - فرزندی	-۰/۱۴۶*	۰-/۱۱۲*	۱

[Downloaded from qjfr.ir on 2026-11-12]

جدول شماره ۳ ضرایب همبستگی میان مؤلفه‌های متغیرهای پژوهش را نشان می‌دهد. همان طورکه مشاهده می‌شود در گروه تک‌والد مادر میان مسئولیت‌پذیری و سازگاری ۰/۱۵۴-، میان مسئولیت‌پذیری و کیفیت رابطه والد ـ فرزندی ۰/۱۲۴- و میان سازگاری و کیفیت رابطه والد ـ فرزندی ۰/۱۹۴- رابطه منفی و معنادار است. همچنین در گروه تک‌والد پدر نیز میان مسئولیت‌پذیری و سازگاری ۰/۱۸۲ رابطه مثبت و معنادار و میان مسئولیت‌پذیری و کیفیت رابطه والد ـ فرزندی ۰/۱۴۶- و میان سازگاری و کیفیت رابطه والد ـ فرزندی ۰/۱۱۲ رابطه منفی و معنادار وجوددارد ($p<0/05$).

پیش از برازش مدل، ابتدا ارزیابی نرمال بودن توزیع داده‌های تک‌متغیری، مفروضه رابطه خطی، عامل تورم واریانس[1] و ضریب تحمل تک‌تک متغیرها و نرمالیته چندمتغیره و داده‌پرت چندمتغیره، مورد بررسی قرارگرفته است. مقدار آزمون شاپیرو ویلک برای هیچ‌یک از متغیرها معنادار نبود و نشان‌دهندۀ توزیع پراکندگی نرمال است. همچنین نتایج نمودار پراکنش، برقراری مفروضه رابطه خطی میان متغیرهای پژوهش را نشان می‌دهد. مفروضه‌های خاص مدل معادلات نشان داده که ارزشهای کشیدگی و چولگی هیچیک از متغیرها از محدوده میان ۲+ و ۲- خارج نشده است. ازنظر کلاین[2] (۲۰۰۵) شاخصهای چولگی و کشیدگی میان ۲+ و ۲- بیانگر عدم انحراف چشمگیر از مفروضه منحنی نرمال است. نتایج استقلال خطاها یا استقلالها نیز که آماره متغیرهای پژوهش میان ۱/۵ و ۲/۵ است، نشان‌دهندۀ برقراری این مفروضه در پژوهش حاضر است. همچنین نتایج مفروضه‌ها نشان داد که مسئله همخطی بودن در میان متغیرهای پیش‌بین پژوهش رخ نداده است، زیرا مقادیر ضریب تحمل کمتر از ۰/۱ و مقادیر عامل تورم واریانس برای هر یک از متغیرهای پیش‌بین بالاتر از ۱۰ نیست (میرز[3] و همکاران، ۲۰۰۶). نرمال بودن توزیع چندمتغیری یکی دیگر از مفروضه‌های تحلیل مدل‌یابی معادلات ساختاری بود که از طریق بررسی شکل توزیع داده‌های«فاصله ماهالانوبیس[4]» ارزیابی شده است. در پژوهش حاضر مقدار شاخص کشیدگی نمره‌های فاصله ماهالانوبیس برابر با ۲/۰۹۳ بود که این ارزش براساس دیدگاه کلاین (۲۰۰۵) در محدوده ۲± است که نشان می‌دهد ترکیب متغیر پیش‌بین در تبیین متغیرهای ملاک نرمال و بیانگر توزیع نرمال داده‌های پژوهش است.

1. Variance inflation factor (VIF)
2. Kline
3. Meyers
4. Mahalanobis distance (MD)

[Downloaded from qjfr.ir on 2026-11-12]

جدول ۴. پارامترهای مدل اندازه‌گیری پژوهش در تحلیل عاملی تأییدی

متغیرهای مکنون		متغیرهای نشانگر	بارهای عاملی غیراستاندارد B	بارهای عاملی استاندارد β	خطای استاندارد برآورد SE	مقدار آماره C.R	سطح معناداری P-value	پایایی سازه CR	روایی همگرا AVE
در هر دو گروه	مسئولیت‌پذیری	امنیت	۱/۰۰۰	۰/۹۳۴				۰/۷۷	۰/۰۶
		عزت‌نفس	۰/۴۴۹	۰/۵۶۳	۰/۰۳۶	۱۲/۵۴۴	۰/۰۰۱		
		احساس تعلق	۲/۱۹۱	۱/۰۲۲	۰/۰۴۰	۵۴/۷۸۴	۰/۰۰۱		
		تعهدبیرونی	۰/۷۳۱	۰/۹۲۰	۰/۰۲۲	۳۳/۰۰۱	۰/۰۰۱		
		تعهددرونی	۰/۵۶۶	۰/۸۴۳	۰/۰۱۲	۴۸/۰۷۷	۰/۰۰۱		
	سازگاری	سازگاری عاطفی	۱/۰۰۰	۰/۳۸۶				۰/۵۵	۰/۰۲
		سازگاری اجتماعی	-۲/۷۴۴	-۰/۸۱۶	۰/۹۹۹	-۲/۷۴۷	۰/۰۰۶		
		سازگاری آموزشی	-۳/۵۶۵	-۰/۷۹۳	۱/۲۶۳	-۲/۸۲۲	۰/۰۰۵		
	کیفیت رابطه والد فرزندی	احساسات مثبت	۱/۰۰۰	۰/۳۴۸				۰/۳۹	۰/۰۴
		مشارکت	۰/۶۶۲	۰/۳۳۳	۱/۵۱۰	۰/۴۳۸	۰/۶۶۱		
		ارتباطات	۲۰/۱۶۴	۰/۸۷	۱۱۴/۱۷۳	۰/۱۷۷	۰/۸۶۰		
		خشم	۳/۸۲۸	۰/۳۶۴	۵/۱۲۴	۰/۷۴۷	۰/۴۵۵		

براساس نتایج جدول شماره ۴، بارهای عاملی استاندارد همه نشانگرها بالاتر از ۰/۳۲ است. طبق دیدگاه تاباچینک و فیدل (۲۰۱۳)، بارهای عاملی پایین‌تر از ۰/۳۲ ضعیف به‌شمار می‌آیند و می‌توان گفت چنین نشانگرهایی از توان لازم برای سنجش متغیر مکنون خود برخوردار نیستند. بالاترین بار عاملی متعلق به نشانگر احساس تعلق در مسئولیت‌پذیری (β =۱/۰۲۲) و پایین‌ترین بار عاملی متعلق به نشانگر مشارکت در کیفیت رابطه والد - فرزندی (β =۰/۳۳۳) است. با استناد به نتایج جدول می‌توان گفت که همه نشانگرها از قابلیت لازم برای اندازه‌گیری متغیرهای مکنون خود برخوردارند. در ستون انتهای جدول دو شاخص برازش تحلیل عاملی، پایایی سازه و روایی همگرا آمده است که مقادیر نشان‌دهندهٔ برازش مطلوب مدل است. در ادامه شاخصهای برازش مدل اندازه‌گیری هر یک از متغیرهای مکنون گزارش شده است.

[Downloaded from qjfr.ir on 2026-11-12]

جدول ۵. شاخصهای برازش مدل اندازه‌گیری متغیر کیفیت رابطه والد- فرزندی در تحلیل عاملی تاییدی

مقیاسهای پژوهش	نسبت کای اسکوئر به درجات آزادی (CMIN/DF)[1]	سطح معناداری کای‌دو (x۲)[2]	شاخص برازش هنجارشده (GFI)[3]	ریشه میانگین مجذور خطای میانگین (RMSEA)[4]	شاخص برازش تطبیقی (CFI)[5]	شاخص برازش نسبی (NFI)[6]	شاخص برازش افزایشی (IFI)[7]
مسئولیت‌پذیری	۲/۳۵۷	۰/۰۰۱	۰/۹۹۸	۰/۰۰۱	۰/۹۰۱	۰/۹۴۲	۰/۷۵۴
سازگاری	۲/۹۵۷	۰/۰۵۲	۰/۹۹۳	۰/۰۷۶	۰/۹۹۹	۰/۹۹۸	۰/۹۹۹
کیفیت رابطه والد ـ فرزندی	۲/۴۳۹	۰/۰۸۷	۰/۹۹۳	۰/۰۶۵	۰/۵۸۴	۰/۶۲۲	۰/۷۳۶

نتایج شاخصهای برازش در جدول شماره ۵ برای مدل اندازه‌گیری نشان می‌دهد که همه شاخصهای برازندگی از جمله χ^2 (P>۰/۰۵)، χ^2/df، GFI، AGFI و CFI در دامنه قابل قبول ۰/۹۰ به بالا هستند و شاخص RMSEA در دامنه مجاز ۰/۰۸ قرار دارد و نشان‌دهنده مطلوب بودن مدل اندازه‌گیری است.

جدول ۶. شاخصهای برازش مدل پیشنهادی

شاخصها	حد قابل قبول	مقادیر
نسبت کای اسکوئر به درجات آزادی (CMIN/DF)	کوچک‌تر از ۳	۲/۴۷۲
سطح معناداری کای‌دو (x^2)	بیشتر از ۰/۰۵	۰/۰۶
شاخص نیکویی برازش (GFI)	بالاتر از ۰/۹	۰/۹۱۸
ریشه میانگین مجذور خطای میانگین (RMSEA)	کوچک‌تر از ۰/۰۸	۰/۰۶۸
شاخص برازش تطبیقی (CFI)	بالاتر از ۰/۹	۰/۹۵۴
شاخص برازش هنجار شده (NFI)	بالاتر از ۰/۹	۰/۹۳۷
شاخص برازش افزایشی (IFI)	بالاتر از ۰/۹	۰/۹۵۴

نتایج شاخصهای برازش در جدول شماره ۶ برای مدل پیشنهادی نشان می‌دهد که همه شاخصهای برازندگی از جمله χ^2 (P>۰/۰۵)، χ^2/df، GFI، AGFI و CFI در دامنه قابل قبول ۰/۹۰ به بالا

1. Chi-Square Ratio to Degrees of Freedom
2. Chi-Square p-value
3. Goodness of fit index
4. Root means square residual
5. Comparative fit index
6. Relative Fit Index
7. Incremental Fit Index

[Downloaded from qjfr.ir on 2026-11-12]

هستند و شاخص RMSEA در دامنه مجاز ۰/۰۸ قرار دارد و نشان‌دهنده مطلوب بودن مدل پیشنهادی است. به‌عبارت دیگر می‌توان گفت مدل با داده‌های حاصل از پژوهش برازشی مناسب دارد. نتایج مربوط به اثرات مستقیم و غیرمستقیم برای آزمون فرضیه در جدول شماره ۷ آمده است.

جدول ۷. ضرایب رگرسیون مستقیم، غیرمستقیم متغیرهای موجود در مدل

	متغیرها	ضریب رگرسیونی غیراستاندارد B	ضریب رگرسیونی استاندارد Beta	خطای استاندارد برآورد S.E	مقداره آماره T	سطح معناداری P-value
	مسئولیت‌پذیری - سازگاری	-۰/۱۹	-۰/۱۵	۰/۱۳	۱/۶۴۰	۰/۰۲۲
تک والد مادر	مسئولیت‌پذیری - کیفیت رابطه والد - فرزندی	-۰/۱۲	-۰/۱۱	۰/۰۱۲	-۱/۸۴۵	۰/۰۲۸
	کیفیت رابطه والد - فرزندی - سازگاری	-۰/۸۲	-۰/۲۳	۰/۹۷	-۱/۳۹۶	۰/۰۳۲

جدول شماره ۷، مجموع ضرایب مسیر مستقیم و غیرمستقیم را نشان می‌دهد. در گروه تک‌والد مادر مسیرهای مسئولیت‌پذیری و سازگاری ($\beta = -۰/۱۰, p < ۰/۰۵$)، مسئولیت‌پذیری و کیفیت رابطه والد - فرزندی ($\beta = -۰/۱۱, p < ۰/۰۵$) و همچنین مسیر کیفیت رابطه والد - فرزندی و سازگاری ($\beta = ۰/۲۲, p < ۰/۰۵$)، رابطه منفی و معنادار وجود دارد. می‌توان نتیجه گرفت که این متغیر میانجی نمی‌تواند رابطه میان متغیرهای مسئولیت‌پذیری و سازگاری را پیش‌بینی کند. در ادامه شکل شماره ۲ روابط ساختاری مسئولیت‌پذیری و سازگاری را با متغیر میانجی کیفیت رابطه والد - فرزندی در نوجوانان تک‌والد مادر نشان می‌دهد.

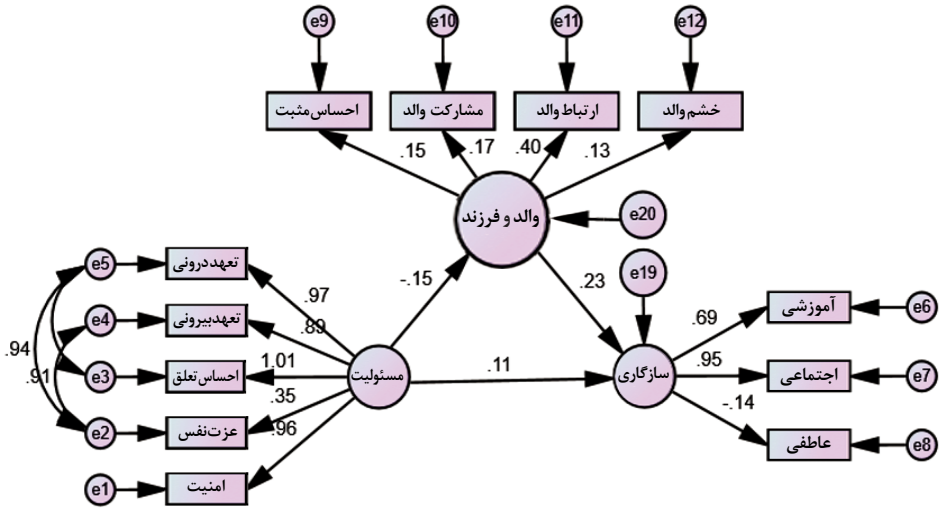

شکل ۲. مدل مفهومی پژوهش تک‌والد مادر

[Downloaded from qjfr.ir on 2026-11-12]

جدول ۸. ضرایب رگرسیون مستقیم، غیرمستقیم متغیرهای موجود در مدل تک‌والد پدر

متغیرها	ضریب رگرسیونی غیراستاندارد B	ضریب رگرسیونی استاندارد Beta	خطای استاندارد برآورد S.E	مقداره آماره T	سطح معناداری P-value
مسئولیت‌پذیری - سازگاری	۰/۰۳۵	۰/۰۲	۰/۰۲۳	۱/۵۰۹	۰/۰۳۱
مسئولیت‌پذیری - کیفیت رابطه والد - فرزندی	-۰/۰۱۸	-۰/۱۱	۰/۰۲۳	-۱/۷۹۱	۰/۰۲۹
کیفیت رابطه والد - فرزندی - سازگاری	-۰/۰۳۸	-۰/۰۸	۰/۰۳۹	-۱/۲۹۲	۰/۰۳۶

نتایج جدول شماره ۸ برای گروه تک‌والد پدر نیز نشان می‌دهد که مسیر مسئولیت‌پذیری و سازگاری (β=۰/۰۴،p<۰/۰۵) رابطه مثبت و معناداری وجود دارد. همچنین مسیر مسئولیت‌پذیری و کیفیت رابطه والد - فرزندی (β= -۰/۰۵ ،p<۰/۰۵) و کیفیت رابطه والد - فرزندی و سازگاری نیز (β= -۰/۱۰،p<۰/۰۵) رابطه منفی و معنادار وجود دارد. می‌توان نتیجه گرفت که این متغیر میانجی نمی‌تواند رابطه میان متغیرهای مسئولیت‌پذیری و سازگاری را پیش‌بینی کند. شکل شماره ۳ روابط ساختاری مسئولیت‌پذیری و سازگاری را با متغیر میانجی کیفیت رابطه والد - فرزندی در نوجوانان تک‌والد پدر نشان می‌دهد.

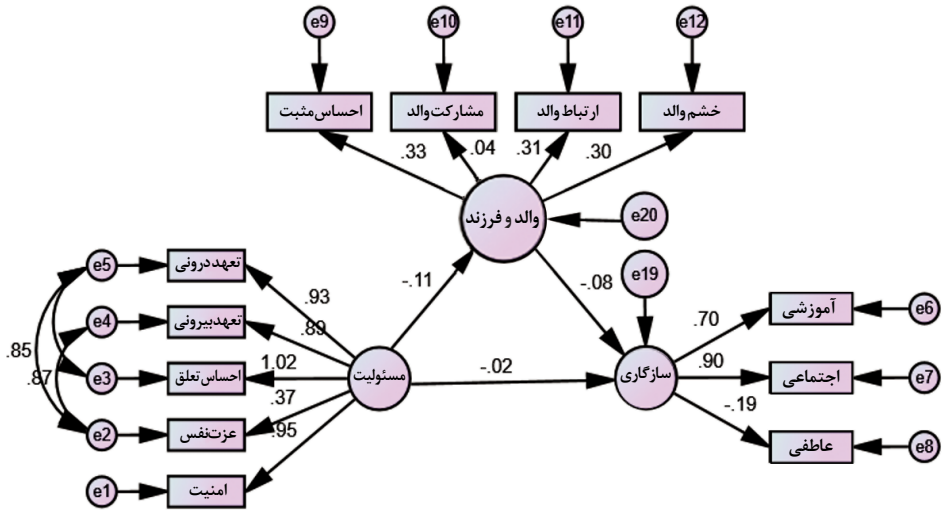

شکل ۳. مدل مفهومی پژوهش تک والد پدر

[Downloaded from qjfr.ir on 2026-11-12]

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف بررسی نقش واسطه‌ای رابطهٔ والد - فرزندی در رابطه میان مسئولیت‌پذیری و سازگاری در نوجوانان تک‌والد شهر تهران در دو گروه تک‌والد مادر و تک‌والد پدر صورت‌گرفته است. نتایج یافته‌ها نشان داد که مسیر مسئولیت‌پذیری و سازگاری درگروه تک‌والد مادر رابطه منفی و در گروه تک‌والد پدر رابطه مثبت و معنادار است که این با نتایج پژوهش معتمدی شارک و همکاران (۱۳۹۵) همسوست. در تبیین این یافته می‌توان بیان کرد که نوجوانی زمان تغییرات اجتماعی، عاطفی و هویتی است که می‌تواند سبب اختلال در زندگی روزمره نوجوانان و خانواده‌های آنها شود (اندروز[1] و همکاران، ۲۰۲۰)؛ بنابراین هراندازه نوجوان حس مسئولیت‌پذیری بیشتری داشته باشد، بهتر با شرایط اجتماع سازگار می‌شود و متناسب با هنجارهای اجتماع حرکت می‌کند. سازگاری فرایندی کم‌وبیش آگاهانه است که مطابق آن موجود با محیط اجتماعی، طبیعی یا فرهنگی خود انطباق می‌یابد. این انطباق مستلزم آن است که تغییراتی در رفتار شخص پدیدآید تا به توافق و ایجاد روابط هماهنگ با محیط دست یابد (بک[2] و همکاران، ۲۰۰۰). مسئولیت‌پذیری افراد نقشی بسزا در سازگاری، پیشرفت تحصیلی و جامعه‌پذیر شدن آنان دارد و موجب توانمندی فرد در انتخابهایش می‌شود (اورت، ۲۰۲۰). می‌توان نتیجه گرفت که مسئولیت‌پذیری با سازگاری رابطه مستقیم دارد و افراد با مسئولیت‌پذیری پایین، انعطاف و ادراکی ضعیف از کنترل‌پذیری محیط دارند و توانایی ارزیابی موقعیتهای متفاوت را ندارند. آنها جهان را درصورتی قابل‌کنترل می‌دانند که بدون تغییر و کاملاً قابل پیش‌بینی باشد. این افراد توانایی ضعیف در پذیرش شرایط پیش‌بینی‌نشده دارند و دراغلب مواقع مسئولیت اعمالشان را به‌عهده نمی‌گیرند، زیرا از شناخت اجتماعی ضعیفی برخوردارند. همچنین عقیده دارند که مسئله پیش‌آمده تحت‌کنترل آنها نبوده است و مسئولیت رفتارشان را به عهده نمی‌گیرند (غیاث‌آبادی فراهانی و جعفری‌هرندی، ۱۳۹۹). در ضمن از مهم‌ترین مسئولیتهای خانواده‌های تک‌والدینی، ادغام نقش پدری و مادری است، یعنی مادر یا پدر علاوه بر نقش خود، می‌بایستی نقش والد مقابل را نیز عهده‌دار باشد و در کنار خصلتهای مادرانه یا پدرانه خود برخی از صفات و وظایف یک پدر یا مادر را در دوران نوجوانی فرزندش ایفا کند. اهمیت این موضوع به این دلیل است که فقدان پدر یا مادر غایب به‌خصوص در سالهای نوجوانی که شکل‌گیری شخصیت نوجوان است می‌تواند سبب عدم الگوبرداری صحیح یا همانندسازیهای رفتاری شود (معتمدی‌شارک و همکاران، ۱۳۹۵). در این حالت با گسترش ارتباطات فردی، نوجوان ممکن است با نداشتن تصور کامل و واضح از جنس مخالف در آینده با مشکلات ارتباطی مواجه شود و نوجوان نتواند آنطور که باید و شاید

1. Andrews
2. Beck

[Downloaded from qjfr.ir on 2026-11-12]

نقش جنســیت خود را به‌خوبی ایفا کند. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که عدم حضور هر یک از والدیــن در محیط خانواده، تعادل آن را بر هم می‌زنــد و موجب تضعیف کارکرد خانواده، کاهش نظارت و مهار اجتماعی می‌شــود و بزهکاری، مشکلات جسمانی، آشــفتگی روانی و اجتماعی و اختلالهای رفتاری در فرزندان آنها افزایش می‌یابد. در این باره، معتمدی‌شارک و همکاران (۱۳۹۵) نیز نتیجه گرفته‌اند که مشکلات رفتاری اعم از اختلال سلوک، پرخاشگری، فزون‌کنشی و بهزیستی روان‌شــناختی اعم از افســردگی و اضطراب در دانش‌آموزان تک‌والدینی بیشــتر از دانش‌آموزان دووالدی اســت. همچنین نشان دادند که کودکانی که در خانواده های تک‌والدینی بزرگ شده‌اند، اغلب به دلیل مشکلات متعدد در خانه، دچار مشکلات رفتاری می‌شوند و سازگاری از خود نشان نمی‌دهنــد. در تبیین یافته تفاوت معنادار در گروه تک والد مادر و تک والد پدر می‌توان بیان کرد کــه در میان اکثر قریب به اتفاق جوامع انســانی، پدر به عنوان عنصر اصلــی و محوری خانواده در طول قرون و اعصار پذیرفته شــده است. مســئولیتها و تصمیم‌گیری نهایی در امور اقتصادی، آموزشــی و پرورشــی فرزندان همچنین مســائل اجتماعی و نظایر آن به عهده پدر است و مادر معمولاً در خانواده موجب تلطیف احساسات و عواطف فرزندان می‌شود. به‌عبارت دیگر، نقش مادر در پرورش عواطف مثبت در فرزند مانند مهر و محبت و نقش پدر آموزش اخلاقیات و قراردادهای اجتماعــی در فرزندان اســت و نبود پدر یــا مادر موجب ضعف در آنان می‌شــود. بنابراین انتظار می‌رود نوجوانانی که با تک‌والد مادر خود زندگی می‌کنند، سازگاری مطلوب از خود نشان ندهند. در این باره، پژوهشگران معتقدند که زیان فقدان پدر در خانواده‌های تک‌والدی که زن سرپرست آن اســت، تنها از دست دادن درآمد مرد نیست. برای مثال پدرانی که همسرشان را طلاق می دهند، مادران را وا می‌دارند تا تمام بار مالی خانواده را برعهده بگیرند و در نتیجهٔ فشار زندگی این مادران فرصت کمتری برای مراقبت از کودکان خود داشته باشند (صالحی و همکاران، ۱۳۹۲) و فرزندان آنان با چالشــهای مالی و درگیریهای ناشی از آن مواجه شــوند و سازگاری آنان با اطرافیان دچار مشکلات بسیار شود.

در بخش دیگر، نتایج نشان دهندهٔ رابطه منفی کیفیت رابطه والد - فرزند میان مسئولیت‌پذیری و ســازگاری است که با نتایج پژوهش عزیزی و صداقت (۱۳۹۹)، نوروزی و اسدی‌مجره (۱۳۹۷)، بــردا و پیلی[1] (۲۰۱۸) و زارع و همکاران (۱۳۹۲) همســو و با پژوهــش هولوپاینن[2] و همکاران (۲۰۱۸) ناهمسوســت. در تبیین ایــن یافته‌ها می‌توان بیان کرد که نقــش و اهمیت خانواده در دوران مختلف رشــد و تحول متفاوت اســت. دوران نوجوانی اوج تعارضات میان والدین و نوجوان اســت و نوجوانان و والدینشان را به چالش می‌کشــاند. از یک‌سو نوجوانان ممکن است والدین را

1. Bireda & Pillay
2. Holopainen

[Downloaded from qjfr.ir on 2026-11-12]

سخت‌گیرتر و کنترل‌کننده‌تر از پیش بدانند و از سوی دیگر والدین نوجوانها را بی‌مسئولیت و سرکش (ماسترو‌تئودوروس[1] و همکاران، ۲۰۲۰). در ظاهر، این‌طور به‌نظر می‌رسد که والدین و فرزند نوجوان‌شان به یکدیگر علاقه‌مند نیستند و نمی‌خواهند با هم تعاملات اجتماعی والد ـ فرزندی داشته باشند، اما واقعیت این است که بیشتر نوجوانان نسبت به والدین خود احساس مثبتی دارند و در موضوعات اساسی، علائق مشترکی دارند و در پی تأیید والدین خودند. البته این به معنای رابطه تعاملی بدون استرس نیست و ریشه تعارضات آن در حوزه ارضای رضایت‌بخش نیازهای روانی مانند استقلال و احساس کفایت است (جاوید و همکاران، ۱۳۹۶). در این باره، نوروزی و اسدی‌مجره (۱۳۹۷) نشان دادند که تعاملات مثبت والد ـ فرزند در سازگاری نوجوانان نقش دارد. همچنین بردا و پیلی (۲۰۱۸) نیز نتیجه گرفتند که تعاملات والد ـ فرزندی بر بهزیستی روان‌شناختی و سازگاری نوجوانان تأثیر می‌گذارد و کیفیت رابطه والد و فرزندی، نقشی اساسی در رشد سالم فرزندان دارد. عزیزی و صداقت (۱۳۹۹) بیان کردند که اگر یکی از والدین در اثر طلاق، مرگ و... در خانواده حضور نداشته باشد، آثاری بسیار زیانبار و عمیق بر ذهن و روان کودکان می‌گذارد. چنین شرایطی کودک را گرفتار زندگی ناخواسته‌ای می‌کند که خیلی زود یأس و استرس و آسیبهای اجتماعی دیگر را تجربه خواهد کرد که این امر بر عملکرد تحصیلی، سازگاری، عزت‌نفس و موقعیتهای شغلی و اجتماعی آینده آنها اثرات منفی پایدار و دامنه‌داری خواهد گذاشت. شایان ذکر است که برقراری روابط آرام‌بخش با نوجوان به رشد بهتر و سازگارتر نوجوان کمک می‌کند. درنهایت اینکه با برقراری ارتباط میان اعضای خانواده به‌صورت تعاملات عاطفی و گفتگو و سعی در افزایش آن می‌توان محیطی هماهنگ و آرام‌بخش را برای نوجوانان به‌وجود آورد و سازگاری و آرامش‌خاطر را به ارمغان آورد. (دهقان و رسولی، ۱۳۹۴). در تبیین یافته عدم معناداری متغیر میانجی کیفیت رابطه والد و فرزندی در هر دو گروه می‌توان بیان کرد که خانواده به‌منزلهٔ کوچک‌ترین و در عین حال منسجم‌ترین گروه موجود در جامعه و مرکب از پدر، مادر فرزندان است و غیبت یکی از والدین اثری نامطلوب بر شخصیت نوجوانان می‌گذارد و نوجوان را مستعد بیماری روانی یا مشکلات رفتاری بعدی خواهد کرد (اندروز و همکارن، ۲۰۲۰). همچنین، گاهی برخی از مادران و یا پدران دچار تعارضات رفتاری می‌شوند و از لطافتها و گرمی بروز احساسات مادرانه یا پدرانه خود می‌کاهند که این اتفاق به‌دلیل مشغولیت والد به تأمین معاش و رفاه خانواده، غرور مردانه یا مادرانه در صیانت از فرزندان و در کل غرق شدن در مقام جانشینی یکی از والدین اتفاق می‌افتد (معتمدی‌شارک و همکاران، ۱۳۹۵) که موجب می‌شود نوجوان نتواند ارتباطی مناسب و کافی با تک‌والد خود داشته باشد و در سازش‌یافتگی خود دچار مشکل می‌شود. در این زمینه، زارع و همکاران (۱۳۹۲) بیان کردند که روابط والد ـ فرزندی در خانواده‌های

1. Mastrotheodoros

[Downloaded from qjfr.ir on 2026-11-12]

تک‌والدینی بسیار ضعیف است. همچنین عزیزی و صداقت (۱۳۹۹) در میان آزمودنیهای دو گروه از دانش‌آمـــوزان تک‌والدینی و عادی در متغیر کیفیت رابطهٔ والد و فرزندی، تفاوتی معنادار دیدند. اما در پژوهش هولوپاینن و همکاران (۲۰۱۸) نشـــان داده شـــد که میان مسئولیت‌پذیری و روابط مادر و فرزندی رابطه مثبت و معنادار وجود دارد یعنی بی‌توجهی و فقدان ارتباط مناســـب والدین با فرزندانشان، به سلامت و امنیت محیط روانی و عاطفی کودکان و نوجوانان لطمه می‌زند و فرزندان را با کمبودهای عاطفی، انگیزشـــی و مشکلات روانی روبه‌رو می‌سازد که با پژوهش حاضر ناهمسو بود. همچنین در پژوهش حاضر کیفیت رابطه والد و فرزندی مادر نتواسته بود که مسئولیت‌پذیری را در نوجوانـــان خود پیش‌بینی کند. بنابراین، ایجاد رابطه صمیمی میان والد و فرزند عاملی مهم در رشـــد و تحول نوجوانان است. براســـاس نظریه یادگیری اجتماعی، تجربه‌های اولیه روابط در خانـــواده بر چگونگی روابط بعدی فرد تأثیر می‌گذارد. از این‌رو رفتار فرزند تا حدی به پاداشـــها، تنبیه‌ها و الگوهای رفتاری والدین بســـتگی دارد. هرچه این روابط گرم و دوستانه‌تر باشد، نوجوان در بزرگسالی نیز روابطی گرم و متعهدانه‌تر برقرار می‌کند. بنابراین برای ایجاد جامعه‌ای مسئولیت‌پذیر و سازگار، باید به همه افراد جامعه به ویژه نوجوانانی که در خانواده‌های تک‌والد پرورش می‌یابند، توجه کرد و انعطاف‌پذیری را در آنان پرورش داد تا در بزرگســـالی برای حل مســـئله، برنامه‌ریزی، کنتـــرل ارتباط با دیگـــران و کارهایی از این قبیل که با کارکردهای اجرایی مغز و لوب پیشـــانی درگیرند، راه‌حلهایی متنوع‌تر ارائه دهند و آسان‌تر با جامعه سازگار شوند (شو[1] و همکاران، ۲۰۲۰).

پژوهش حاضر مانند ســـایر پژوهشـــها محدودیتهایی داشـــت که از مهم‌تریـــن آنها می‌توان به اســـتفاده از نمونه در دســـترس، محدود بودن جامعه آماری پژوهش به دو منطقه شهر تهران و اجرای پرسشنامه‌ها روی هر دو جنسیت اشاره کرد. بنابراین پیشنهاد می‌شود که پژوهشهای آتی در جامعه آماری دیگر و به شکلهای مقایسه‌ای انجام شود. همچنین پیشنهاد می‌شود که پرسشنامه‌ها همراه با خودگزارش‌دهی آزمودنیها تکمیل شـــود. در پایان اینکه با توجه به اهمیت متغیر کیفیت رابطه والد - فرزندی در مســـئولیت‌پذیری و نقش تاثیرگذار آن بر سازگاری نوجوانان، در مدارس آموزشها و کارگاههایی که موجب بهبود و افزایش سازگاری در نوجوانان می‌شوند، برگزار شود.

1. Shu

[Downloaded from qjfr.ir on 2026-11-12]

منابع

REFERENCES

ثنایی، باقر؛ علاقبند، ستیلا و هومن، عباس. (۱۳۷۹). *مقیاس‌های سنجش خانواده و ازدواج*. تهران: موسسه انتشارات بعثت.

جاوید، فاطمه؛ دوایی، مهدی و محمداسماعیل، الهه. (۱۳۹۶). مقایسه خودپنداره دختران نوجوان در دو گروه تک‌والد پدر و تک‌والد مادر. *مطالعات روان‌شناسی و علوم تربیتی*، ۳ (۲۴)، ۳۷-۵۲.

دهقان، مجتبی و رسولی، علی. (۱۳۹۴). نقش تعارض والد - فرزند و سبک‌های اسنادی در پیش‌بینی سازگاری اجتماعی دختران نوجوان. *نسیم تندرستی*، ۴ (۳)، ۲۱-۲۷.

رضایی، محمدعلی؛ محمدی‌نیا، ندا و سمیع‌زاده‌طوسی، طیبه. (۱۳۹۲). بررسی مشکلات زنان سرپرست خانوار در استان سیستان و بلوچستان در سال ۱۳۸۹. *پژوهش و سلامت*، ۳ (۳)، ۴۵۲-۴۵۷.

زارع بهرام‌آبادی، مهدی؛ زهراکار، کیانوش؛ صالحیان بروجردی، حانیه و نیک‌پور، محمدعلی. (۱۳۹۲). اثربخشی برنامه بهبودبخشی ارتباط بر کیفیت رابطه والد - فرزندی در نوجوانان دختر خانواده‌های تک‌والدینی مادرسرپرست. *روان‌شناسی بالینی*، ۵ (۲)، ۱۳-۲۳.

ساعتچی، محمود؛ کامکاری، کامبیز و عسکریان، مهناز. (۱۳۸۹). *آزمون‌های روان‌شناختی*. تهران: نشر ویرایش.

شریعت‌باقری، محمدمهدی و نیک‌پور، فاطمه. (۱۳۹۷). تأثیر آموزش مهارتهای ارتباطی اجتماعی - ارتباطی بر مسئولیت‌پذیری و سازگاری دانش‌آموزان. *روش‌ها و مدلهای روان‌شناختی*، ۹ (۳۲)، ۲۰۷-۲۲۳.

صالحی، مهدیه؛ امامی‌پور، سوزان و حاجی‌حسنی، صدیقه. (۱۳۹۲). مقایسه اختلال رفتاری و خودپنداره دانش‌آموزان پسر خانواده‌های تک‌والد و خانواده‌های عادی دوره ابتدایی. *تحقیقات روان‌شناختی*، ۲۰ (۵)، ۹۲-۱۰۶.

عزیزی، مرضیه و صداقت، مستوره. (۱۳۹۹). مقایسه مسئولیت‌پذیری اجتماعی، رابطه والدفرزندی و بهزیستی روانی در دانش‌آموزان تک‌والدینی و عادی. پژوهشهای جامعه‌شناختی، ۱۴ (۴)، ۱۳۹-۱۵۸.

غیاث‌آبادی‌فراهانی، الهام و جعفری‌هرندی، رضا. (۱۳۹۹). پیش‌بینی انعطاف‌پذیری شناختی براساس سازگاری اجتماعی و مسئولیت‌پذیری دانشجویان دختر. *پژوهشهای روان‌شناختی اجتماعی*، ۱۰ (۴۰)، ۱۳۵-۱۵۰.

گنجی، حمزه. (۱۴۰۰). *نظریه‌های شخصیت*. تهران: نشر ساوالان.

معتمدی شارک، فرزانه؛ غباری‌بناب، باقر و ربیعی، علیرضا. (۱۳۹۵). مشکلات رفتاری دانش‌آموزان خانواده‌های تک‌والدینی و دووالدی از دیدگاه معلمان آنها. *سلامت روانی کودک*، ۳ (۲)، ۸۷-۹۶.

میرزایی‌کوتنایی، فرشته؛ شاکری‌نیا، ایرج و اصغری، فرهاد. (۱۳۹۴). رابطه تعامل والد - فرزند با سطح رفتارهای پرخاشگرانه دانش‌آموزان. *فصلنامه سلامت روان کودک*، ۲ (۴)، ۲۱-۳۴.

نوروزی، ویدا و اسدی‌مجره، سامره. (۱۳۹۷). نقش بهزیستی روان‌شناختی والدین و تعاملات والد - فرزند در تبیین سازگاری‌اجتماعی دانش‌آموزان نوجوان. *روانشناسی معاصر*، ۱۳ (۲)، ۱۴۰-۱۴۸.

Abraham, E., Raz, G., Zagoory-Sharon, O., & Feldman, R. (2018). Empathy networks in the parental brain and their long-term effects on children's stress reactivity and behavior adaptation. *Neuropsychologia*, *116*(Pt A), 75-85.

Andrews, J. L., Foulkes, L., & Blakemore, S.-J. (2020). Peer influence in adolescence: Public health implications for COVID-19. *Trends in Cognitive Sciences*, *24*(8), 587-585.

Beck, A. T., Steer, R. A., & Brown, G. K. (2000). *BDI-FastScreen for Medical Patients* [Database record]. APA PsycTests.

Bireda, A. D. & Pillay, J. (2018). Perceived parent-child communication and well-being among Ethiopian adolescents. *International Journal of Adolescence and Youth*, *23*(1), 109-117.

Brown, B. B., Mounts, N., Lamborn, S. D., & Steinberg, L. (1993). Parenting practices and peer group affiliation in adolescence. *Child Development*, *64*(2), 467-482.

[Downloaded from qjfr.ir on 2026-11-12]

Cameron, E. E., Joyce, K. M., Delaquis, C. P., Reynolds, K., Protudjer, J. L. P., & Roos, L. E. (2020). Maternal psychological distress & mental health service use during the COVID-19 pandemic. *Journal of Affective Disorders*, *276*, 765-774.

Cossio, D., Stadler, H., Michas, Z., Johnston, C., & Lopez, H. H. (2020). Disrupting the endocannabinoid system in early adolescence negatively impacts sociability. *Pharmacology Biochemistry and Behavior*, *188*, 172832.

Delia, J., & Krasny, M. E. (2018). Cultivating positive youth development, critical consciousness, and authentic care in urban environmental education. *Frontiers in Psychology*, *8*, 23-40.

Everett, M. C. (2020). Sharing the responsibility for nursing student retention. *Teaching and Learning in Nursing*, *15*(2), 121-122.

Fine, M. A., Moreland, J. R., & Schwebel, A. I. (1983). Long-term effects of divorce on parent-child relationships. *Developmental Psychology, 19*(5), 703-713.

Goisis, A., & Palma, M. (2021). Medically assisted reproduction and parent-child relationships during adolescence: Evidence from the UK Millennium Cohort Study. *Human Reproduction, 36*(3), 702-711.

Holopainen, L., Lappalainen, K., Junttila, N., & Savolainen, H. (2012). The role of social competence in the psychological well-being of adolescents in secondary education. *Scandinavian Journal of Educational Research, 56*(2), 199-212.

Jäger, J., & Fifka, M. (2020). A comparative study of corporate social responsibility in English and German professional football. *Soccer & Society, 2*1(7), 802-820.

Jaureguizar, J., Bernaras, E., Bully, P., & Garaigordobil, M. (2018). Perceived parenting and adolescents' adjustment. *Psicologia*: *Research and Review*, *31,* 8.

Khan, M., Lockhart, J., & Bathurst, R. (2020). A multi-level institutional perspective of corporate social responsibility reporting: A mixed-method study. *Journal of Cleaner Production, 265*, 121739.

Kline, R. B. (2005). *Principles and practice of structural equation modeling* (2nd ed.). New York & London: Guilford Press.

Kochanska, G. (1997). Mutually responsive orientation between mothers and their young children: Implications for early socialization. *Child development*, *68*(1), 94-112.

Kumar, V., Mehta, M. & Maheshwari, N. (2013). Effect of emotional intelligence on the achievement motivation, psychological adjustment and scholastic performance of secondary school students. *Journal of the Indian Academy of Applied Psychology*, *39*(1), 60-67.

Mastrotheodoros, S., Van der Graaff, J., Deković, M., Meeus, W. H. J., & Branje, S. (2020). Parent-adolescent conflict across adolescence: Trajectories of informant discrepancies and associations with personality types. *Journal of Youth and Adolescence, 49*(1), 119-135.

Mergler, A., & Shield, P. (2016). Development of the Personal Responsibility Scale for adolescents. *Journal of Adolescence, 51*, 50-57.

Meyers, L. S, Gamest. G., & Goarin, A. J. (2006). *Applied multivariate research: Design and interpretation.* Sage Publication.

Olivia, A., & Arranz, E. (2005). Sibling relationships during adolescence. *European Journal of Developmental Psychology,* 2(3), 253-270.

Roediger, E., Stevens, B. A., Brockman, R., Behary, W. T., & Young, J. (2018). *Contextual schema therapy: An integrative approach to personality disorders, emotional dysregulation, & interpersonal functioning*. Olkand, CA: Context Press.

Segerstrom, S. C., & Miller, G. E. (2004). Psychological stress and the human immune system: A meta-analytic study of 30 years of inquiry. *Psychological Bulletin*, *130*(4), 601-630

[Downloaded from qjfr.ir on 2026-11-12]

Sinha, A. K. P., & Singh, R. P. (1993). *The Adjustment Inventory for school students (AISS)*. Agra. National Psychological Corporation.

Shu, F., Ahmed, S. F., Pickett, M. L., Ayman, R., & McAbee, S. T. (2020). Social support perceptions, network characteristics, and international student adjustment. *International Journal of Intercultural Relations, 74*, 136-148.

Vijayakumar, N., Op de Macks, Z., Shirtcliff, E. A., & Pfeifer, J. H. (2018). Puberty and the human brain: Insights into adolescent development. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, *92*, 417-436.

Yang, C., & Robinson, A. (2018). Not necessarily detrimental: Two social comparison orientations and their associations with social media use and college social adjustment. *Computers in Human Behavior*, *84*, 49-57.

[Downloaded from qjfr.ir on 2026-11-12]

Quarterly Journal of
Family and Research

Investigating the Mediating Role of Parent-Child Relationship in the Association between Responsibility and Adjustment in Single-Parent Teenagers in Tehran*

■ M. B. Hajisoltani[1] ■ L. KhajehPour, Ph.D.[2] ■ E. Yousefi, Ph.D.[3]

Abstract

The present study was conducted to examine the mediating role of parent-child relationship in the association between responsibility and adjustment in single-parent adolescents in Tehran. This applied research had a descriptive-correlation design and it was based on structural equations. The statistical population of the study was comprised of single-parent teenagers aged 12-15 studying in the 7th, 8th and 9th grades of junior high school in Tehran. To determine the sample size based on Cochran's formula, 342 students were selected through convenience sampling method. To collect data, Kurdlo's Responsibility Questionnaire (2014), The Adjustment Inventory for School Students (AISS), and Parent-Child Relationship Survey (PCRS) were used. Data analysis was done through structural modeling using Amos24 software. The results revealed that the quality of parent-child relationship mediates the negative relationship between responsibility and adjustment in teenagers in both groups of single-parent mothers and single-parent fathers. In fact, early life experiences with family affect how an individual's subsequent relationships are shaped; thus, strengthening parent-child relationships plays an important role in the growth and development of teenagers, especially single-parent adolescents with special needs.

Keywords: parent-child relationship, responsibility, adaptation, single-parent teenagers

Date received: Oct. 19, 2022 **Date accepted:** May 6, 2023

* *This article is derived from the first author's Doctoral Dissertation.*

1. Doctoral Student in Educational Psychology, Department of Psychology, Qeshm Branch, Islamic Azad University, Qeshm, Iran.
E-mail: mohammadbagher.hajisoltani@gmail.com
2. **Corresponding Author:** Assistant Professor, Department of Psychology and Education, Qeshm Branch, Islamic Azad University, Qeshm, Iran.
E-mail: khajepoor24@gmail.com
3. Assistant Professor, Department of Psychology and Education, Qeshm Branch, Islamic Azad University, Qeshm, Iran.
E-mail: emad.yousefi30@gmail.com

[Downloaded from qjfr.ir on 2026-11-12]